

Date [ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ]

Name :- Shamaliya Pooja H.

Roll No :- 238

PRN No :- COC2025238

subject :- Inclusive Education and psychological strategies.

Paper code :- 101

Paper Name :- ~~A~~ psychology major course - P-201

Assignment :- યાદગીર પદો અને મૂલ્યાંકન પદો

શૈક્ષણિક મનીષિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ તરીકે
મૂલાકાત અને પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિને સવિસ્તાર
વર્ણવો.

પ્રશ્નાવલી :

શિક્ષણ એ આશુવન ચાલતી પ્રક્રિયા છે. તેથી સ્વયંશુવંત પ્રક્રિયા છે. શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે સતત આદાન - પ્રદાન અને કરવાની ક્રિયા ચાલતી જ હોય છે. શિક્ષક વર્ગમાં શીખવે છે, એટલે કે તે વિદ્યાર્થીને હંદક આપે છે. એટલે જ્યારે વિદ્યાર્થી હંદક લે છે ત્યારે ગ્રહણ કરે છે. વિદ્યાર્થીની ગ્રહણની પ્રક્રિયામાં ખૂબ જ સભાનતાપૂર્વકની સમજપૂર્વકની હોય છે. એટલે વિદ્યાર્થી પાસેથી જે હંદક આપવામાં આવે તે કંપળ લઈ લેતી નથી, પરંતુ તેને આત્મસત્તા કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. એટલે તેની ક્રિયા કયા પ્રકારની છે? તે શીખી શકે કે નહિ? શીખેલું આત્મસત્તા કરી શકે છે કે નહિ? જો નથી કરી શકતી તો શા માટે નથી કરી શકતી? આવા અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર મનીષિજ્ઞાન નામની વિષય ખૂબ સરળતાપૂર્વક આપે છે. તેથી મનીષિજ્ઞાનની અભ્યાસ શિક્ષકને સ્વભાવિક રીતે જ ઉપયોગી બને છે.

સમાજમાં લોકોની માન્યતા મુજબ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ - શાળાઓ, કોલેજો વગેરે જે જ્ઞાન કે તાલીમ આપે છે તેને જ શિક્ષણ કહેવાય છે. પરંતુ મનીષિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ 'શિક્ષણ' વધુ વિશાળ અને ઊંડી અર્થ ધરાવે છે. બાળક તેના જન્મની માપે શારિરીક વાસ્તવિકતા લઈને આ પૃથ્વી પર આવતો છે. પરંતુ માત્ર આ વાસ્તવિકતા તેના સર્વાંગી વિકાસ કરવામાં પરિપૂર્ણ

૧૫. સરકાર સામાજિક સમાયોજન માધ્યમમાં વ્યક્તિને કેટલાંક કૌશલ્યો, મનીવલ્સ, જ્ઞાન વગેરે પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર હોય છે. સમજે આ દેતુપી શાળાઓ અને અન્ય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની રચના કરી છે, જે દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની જાતનું સફળ સમાયોજન કરી શકે.

→ શિક્ષણની અર્થ :

શિક્ષણની ખ્યાલ એટલી વિશાળ છે કે તે એક કોઈ સ્પષ્ટ કે એક જ વ્યાખ્યા આપવાનું અત્યંત મુશ્કેલ છે.

→

સામાન્ય અર્થમાં મેદાએ તે શિક્ષણ એટલી કૌશલ્યો, દારૂનીય દેવી, અને મનીવલ્સની વિકાસ, જે વ્યક્તિને એક મારા નાગરિક બનાવવામાં મદદ કરે છે. શિક્ષણની પ્રક્રિયા દરમિયાન આપણે બાળકના વર્તનની દૈશ અને સંસ્કૃતિના આદર્શો અને દર્શનો અનુસાર ઘડવાની પ્રયાસ કરીએ છીએ. જેથી તે પોતાના વર્તન દ્વારા પોતાના સમાજ માટે સમાવેશ કરી શકે.

→

શૈક્ષણિક મનીવિજ્ઞાનની વ્યાખ્યા :

વિવિધ મનીવિજ્ઞાનિકોએ શૈક્ષણિક મનીવિજ્ઞાનની વિવિધ વ્યાખ્યાઓ આપી છે.

→

શૈક્ષણિક મનીવિજ્ઞાન શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં થતા માનવ વર્તન માટે સંબંધ ઘટાવે છે. :- રિડનર

→ શૈક્ષણિક મળીવિજ્ઞાન વ્યક્તિના જન્મથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધીના અનુભવીનું વર્તન કરી તેની સમજૂતી આપે છે. કૌ અને કૌ

→ શૈક્ષણિક મળીવિજ્ઞાન વ્યક્તિના જન્મથી માંડીને તે પુખ્ત વય ત્યાં સુધીના જીવનની વિવિધ ક્ષાઓમાં થતાં વિકાસના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ છે. :- જરૂર

★ શૈક્ષણિક મળીવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ :-

શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં શૈક્ષણિક સમસ્યા ઉકેલવા મળીવિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોની ઉપયોગ કરી દુષ્ટ દર્શના સંગ્રહીતના પરિણામે શૈક્ષણિક મળીવિજ્ઞાનના વિકાસ થયેલી છે. આમ શૈક્ષણિક મળીવિજ્ઞાન એ એક શાસ્ત્ર છે. કોઈ પણ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને મામાઝીકરણો, યથાર્થતા, મત્યતા. કે વ્યાપકતા તેમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી વિવિધ અભ્યાસ કે સંગ્રહીત પદ્ધતિ પર આધારિત છે. શૈક્ષણિક મળીવિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં અદ્યયન પ્રક્રિયાની સમજૂતી સિદ્ધાંતો દ્વારા, પાવલીવ, જિન પિયાર્જે, બી. એફ. રિડનર, આમુલેસ, એડવર્ડ થોર્નડાઈલ તથા જી. બી. વોલ્સન વગેરેએ જે એક શિક્ષકની અદ્યયનના કાર્યમાં કેમ મદદ કરવી તેની સમજ આપે છે.

મળીવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ મુખ્ય છે છે :-
 (૧) નિરિક્ષણ પદ્ધતિ (૨) દીર્ઘકાલીન - સમકાલીન પદ્ધતિ અને વ્યક્તિ દાતિદાસ પદ્ધતિ (૩) પ્રયોગ પદ્ધતિ (૪) પ્રશ્નાવલિ પદ્ધતિ (૫) મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ (૬) મળીવૈજ્ઞાનિક કસોટીઓ.

① પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ:-

પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ એ ડોહ પાળ સંશોધન માટે માહિતી એકત્રિત કરવાના ફેરુષી, જે-તે સમસ્યા/ફેરુષી સોધી સરળ, સરળ અને ઘણા સંશોધકોને પ્રિય સાધન છે. પ્રશ્નાવલી એટલે એકકમ માહિતી એકત્રિત કરવાના ફેરુષી, જે-તે સમસ્યા/ફેરુષી સંદર્ભમાં તૈયાર કરવામાં આવેલા પ્રશ્નોની યાદી/દારમાળા; જેમાં ઉત્તરદાતાએ ઘરે પ્રશ્ન વાંચી, સમજી, વિચારીને ઉત્તર આપવાની હોય છે.

વ્યાખ્યા:-

“પ્રશ્નાવલી એટલે નિશ્ચિત સમસ્યા માટે એકકમ માહિતી એકત્રિત કરવાના ફેરુષી તૈયાર કરવામાં આવેલી પ્રશ્નોનો સમૂહ.”

પ્રશ્નાવલી એ પ્રશ્નોની એવી સમૂહ હોય છે, જેમાં સંશોધનકર્તા વિષય અંગીણ સરળ પ્રશ્નોના ઉત્તર, ઉત્તરદાતા સ્વયં આપે છે. પ્રશ્નાવલી સંશોધક ઉત્તરદાતા પાસે રુબરુ જઈને ભરાવી શકે છે, ઉત્તરદાતા ખતે જ પોતાની જાણ કે મતંત્ય પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે. પ્રશ્નાવલી સોધી માટે લાભ એ હોય છે, તેમાં જે સંશોધક/નિરીક્ષક પાસે સમયની અભાવ હોય તે પ્રશ્નાવલી ઉત્તરદાતાને રૂપાસ ઠારા મોકલી આપીને પણ ભરાવી શકાય છે. તેથી જ પ્રશ્નાવલી ઠારા એકા સમયમાં ખૂબ જ મોટા સમૂહ પાસેથી માહિતી એકત્રિત કરી શકાય છે. પ્રશ્નાવલી પ્રશ્નો સમસ્યાના સંદર્ભમાં જ, મુદ્દાસર, સ્પષ્ટ તેમજ ઉત્તરદાતાને દિશા ન સૂચવે એવા હોવા જોઈએ. પ્રશ્નાવલીમાં ઘરે પ્રશ્નોની કમ તાર્કિક હોય તે પણ ખૂબ જરૂર.

પ્રશ્નાવલી પ્રશ્નોના સ્વરૂપને આધારે પ્રશ્નાવલીના મુખ્યત્વે બે પ્રકાર પડે છે: (1) બંધ/સાહેતિક પ્રશ્નાવલી
(2) મુક્ત/ખુલ્લા/અનિપ્રાયત્તરી પ્રશ્નાવલી.

પ્રશ્નાવલીના બે સંસ્થિત કે અસંસ્થિત પણ હોઈ શકે.
પ્રશ્નાવલીના પ્રશ્નો વાસ્તવવાત્તરી કે અનિપ્રાયત્તરી પણ હોઈ શકે.

પ્રશ્નાવલીના લાભ અને મર્યાદા નીચે પ્રમાણે છે:

લાભ :-

→ પ્રશ્નાવલી એક માપે મોટા સમૂહને આપી શકાય છે.

→ પ્રશ્નાવલી ઝડપી, પૂર્વગૃહરહિત-વસ્તુત્તરી માપનની પદ્ધતિ છે.

→ પ્રશ્નાવલી સંચાલન માહિતીના એકત્રીકરણ અને વિશ્લેષણની દૃષ્ટિએ અન્ય પદ્ધતિઓ કરતાં સરળ પદ્ધતિ છે.

→ પ્રશ્નાવલીમાં મોટેભાગે પ્રશ્નોના સંદર્ભમાં જે માહિતી પ્રાપ્ત થતી હોવાથી વિગતજૂરી માહિતી પ્રાપ્ત થતી રીકી શકાય છે.

મર્યાદાઓ :-

→ પ્રશ્નાવલીની મોટી મર્યાદા એ પણ છે કે, તેમાં સાહેતિક કે બંધ પ્રશ્નો હોવાથી પ્રાપ્ત થતી માહિતીમાં વિધિધતા, સર્જનાત્મકતા અને વૈયક્તિકતાની અભાવ મેવા મળે છે.

→ પ્રશ્નાવલીમાં સંશોધકને ઘણીવાર પ્રતિનિધિરૂપ નિદર્શ પસંદ કરવામાં મુશ્કેલી પડે છે.

→ દરેક મોડેલની પ્રશ્નાવલી ભરાઈને પરત આવતી નથી અને જે ભરાઈને પરત આવે તેમાં પણ તે અધૂરી કે અનપૂર્ણ હોઈ શકે છે.

→ પ્રશ્નાવલીના ઉત્તરો લખવા માટે ફક્ત શિક્ષિત અને ચોકક્ષી ભાષા જાણતા લોકોમાંથી જ નિદર્શ પસંદગીની અવકાશ નદે છે.

② મૂલાકાત પદ્ધતિ :-

“ મૂલાકાત એટલે રૂબરૂ મોટામોટની વાતચીત.”

પ્રશ્નાવલીમાં ઉત્તરદાતા શ્રાયા કે મારા ઉત્તર આપે છે કે નહિ તે જાણી શકાતું નથી. આ ઉપરાંત તેથી ખોટી જ પ્રશ્નાવલી ભરી છે કે અન્ય પાત્રે ભરાવી છે તેના વિશે માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી. પ્રશ્નાવલીની મર્યાદા મૂલાકાત પદ્ધતિમાં દુર થાય છે.

વ્યાખ્યાઓ :-

“ મૂલાકાત એ સામાજિક આંતરક્રિયાની પ્રક્રિયા છે.” - ગુડ અને ફટ

“ મૂલાકાત એ એક એવી આંતરવ્યક્તિક પરિસ્થિતિ છે, જેમાં મૂલાકાતી સંશોધકને લગતા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે.”

- કસિંગર

“મૂલાકાત એ મુલાકાત લેનાર અને મૂલાકાત આપનારના મૌખિક વિચારોનું આદાન - પ્રદાન છે. જેમાં મૂલાકાત લેનારનો ફાત્ત મૂલાકાત આપનાર વિચારો, અભિપ્રાયો, માન્યતાઓ, મનોવલણો આગળ તે હારા ચોકસાઈ માહિતી એકત્રિત કરવાનો છે.” - મેડોલી અને મેડોલી

વિદ્યાર્થીનીની વિવિધ સમસ્યાઓ અથવા વર્તન વ્યવહારોની સમજ મેળવવા માટે વિદ્યાર્થી, વિદ્યાર્થી સમૂહ અથવા તેમના માતાપિતાની પાસે રૂબરૂમાં જઈને પ્રશ્નો પૂછીને માહિતી એકત્રિત કરવાની પ્રક્રિયા એટલે મૂલાકાત.

મૂલાકાતના વિવિધ પ્રકારોની વાત કરીએ તો વ્યક્તિગત મૂલાકાત કે જેમાં સંવેદનશીલ બાબતો કે અંગત બાબતો પર બે વ્યક્તિ વચ્ચે મુક્ત રીતે ચર્ચા થતી હોય, સામૂહિક મૂલાકાતમાં એક વ્યક્તિ દ્વારા કોઈ એક મોટા સમૂહ માટે માર્ગદર્શન અથવા સર્વજ્ઞતા બાબતોની લગતી ચર્ચા થતી હોય, નિયંત્રિત મૂલાકાત એટલે જેમાં પૂછવાના પ્રશ્નો અને રીતો અગાઉથી જ નક્કી કરેલા હોય અને અનિયંત્રિત મૂલાકાત એટલે જેમાં અગાઉ કોઈ પ્રશ્ન, સમય કે પદ્ધતિ નક્કી ન હોય, પરિસ્થિતિ અને જરૂરિયાત મુજબ મૂલાકાત લેનાર મુક્ત રીતે પ્રશ્નો પૂછી શકે છે.

મૂલાકાતમાં પદ્ધતિમાં સંશોધક પીતે અથવા તાલીમ પામેલા મુલાકાત લેનાર અધિકારી મુલાકાતોને રચિત/નિર્મિત/પૂર્વ સાકેતિક પ્રશ્નો પૂછે છે અને મુલાકાત આપનારને સંશોધનને પ્રયોજન ફાત્ત જાણવી તેનામાં પ્રશ્નો ઉતરી આવવાની પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરી અભ્યાસને સગતા પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવે છે. મૂલાકાત પદ્ધતિના મુખ્ય લક્ષ્ય એ છે કે, એવી મૂલાકાત લેનાર મુલાકાતોના

અમાવ અને એકાદશી આધારે પુષીના ઉત્તર માધ્યમ કી નદિ, તે અંગીની નિર્ણય લઈ શકે છે. પુષીના પ્રકારને આધારે મુલાકાત પદ્ધતિના પણ સંસ્કૃત મુલાકાત કે અસંસ્કૃત મુલાકાત અથવા તે અનૌપચારિક મુલાકાત કે અનૌપચારિક મુલાકાત જીવા પ્રકારની મુલાકાત લેનાર ઉપયોગ કરે છે.

લાભ :

→ બાળકો તેમજ અશિક્ષિત સમુદાયની અભ્યાસ મુલાકાત પદ્ધતિમાં શક્ય બને છે. યોગ્ય અને જરૂરી સંપૂર્ણ માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અંગત કે બાહ્ય માહિતીઓ કઢાવવા માટેની આ એક ઉત્તમ પદ્ધતિ છે. ઉત્તર આપનારની લાગણીઓ અને ભાવ પર ઉડાગપૂર્વક મુક્ત ચર્ચા - વિચારણા પણ શક્ય છે. પરિસ્થિતિ અનુરૂપ પ્રશ્નોમાં ફેરફાર કરી શકાય છે.

→ મુલાકાતમાં પદ્ધતિમાં રૂબરૂ મુલાકાત લેવાની ફોવાથી પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ કરતા ઉત્તમ છે.

મર્યાદાઓ :-

→ દરેક મુલાકાતીની રૂબરૂ મુલાકાત લેવાની ફોવાથી પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ કરતા મુલાકાત દાબી ખર્ચાળ, સમય અને શક્તિ માંગી લેતી પદ્ધતિ છે.

→ કંટેલીક વાર અજાણતાં જ મુલાકાત લેનાર અધિકારીના પૂર્વચક્ષુની અસર ઉત્તરો પર થીવા મળે છે. ઉપરાંત આ પદ્ધતિ સમય, નાણાં અને મહેનતની દ્રષ્ટિએ ખર્ચાળ છે.